

БАЛЫҚЛАРДА УШЫРАСАТУҒЫН ДАКТИЛОГИРОЗ КЕСЕЛЛИГИ

Султанов.Е.Қ

Эжинияз атындағы НМПИ Зоология, адам морфофизиологиясы хэм оны оқытыў методикасы кафедрасы үлкен оқытыўшысы

Өзбекстан Республикасындағы көл хэм суўсақлағышларда тарқалған карп тәризли балықларда *Dactylogyrus* туўысына кириўши 6 түр: *D.Vastator*, *D.extensus*, *D.anchoratus*, *D.minutus*, *D.achmerowi*, *D.osmanovi* есапқа алынған (С.О.Османов.,1971).

Илимий әдебиятларда Дактлогироз кеселлигиниң қоздырыўшысы *D.Vastator* (дактилогироз А) хэм *D.extensus* (дактилогироз Б) деп көрсетилген. Балықларда паразитлик етиўши *D.Vastator* тийкарынан балықлардың сағақ жапырақшаларында паразитлик етип, нәтийжеде сағақ жапырақшаларында жарақатлар пайда етип тоқымалардың искерлиги бузылады хэм қан кетиў гүзетиледи. Жарақатланған сағақ тоқымаларының бөлимлери өле баслайды хэм ириң пайда етеди. Егерде, шабақлардың сағақларында 8 ден 100 данаға шекем паразит ушырасса кеселлик хәўиж алады хэм шабақлардың қырылыўына алып келеди. Кеселленген балықлар суўдың үстинги тәрәпине шығып, сағаққа кислород жетиспеўи себепли өлип кетеди.

D.Vastator 7см лик балық шабақларының сағақларын күшли жарақатлайды. Бундай мағлыўматлар биринши рет О.Н.Баўердиң 1959-жылғы «Дузшы суў балықлары паразитлериниң экологиясы» деген илимий мийнетинде келтирилген. Буннан басқа Б.А.Алламуратов, Г.Б.Алламуратова, А.Қурбанова, С.О.Османов хэм тағы басқа илимпазлардың мағлыўматларында көрсетилген. *D.Vastator* дың көбейиўи менен раўажланыўына тәсир ететуғын экологиялық факторлар суўдың температурасы болып есапланады. О.Н.Баўер (1959) суўдың температурасы 4-7,5 °с-та паразиттиң бар экенин анықлады. Қыс айларында

температура 1-2°С-та паразит көбейе алмайды. О.Н.Баўердин пикири бойынша паразиттин майек қойыў дәуири суўдың температурасы 22-26°С болғанда жоқары болады. Температура *D.Vastator* дың эмбрионал раўажланыў дәуирине де тәсир етеди. Э.М.Ляйманның бақлаўы бойынша температура 28°С та паразиттин раўажланыўы 3 күн даўам еткен, 24°С та 4 күн, 20°С-та 5 күн, ал 8°С та 27-28 күн раўажланғанлығы байқалған. Суўдың температурасы 4°С та паразиттин майеги 60 күнге шекем өлмегенлиги, егерде қолайлы жағдайға алып келгенде жақсы раўажланғанлығы байқалған. Өзбекстан Республикасы аймағындағы балықшылық хожалықларында суўдың температурасы узақ уақытқа шекем *D.Vastator* дың раўажланыўы ушын жүда қолайлы болып келеди. Бәхәрде паразитлер тез раўажланады, олардан пайда болған личинкалар балыққа жуғады. *D.Vastator* ға қарсы гуресиў ушын профилактика иләжларын шөлкемлестириў лазым. Өзбекстан жағдайында жас шабақлар тәбийий көллердеги үлкен жастағы карп балықларынан хәм суў хәўизлеринде қыслап қалған майеклеринен жуқтырады. Соның ушын уўылдырық шашқаннан кейин үлкен жастағы ана балықларды хәўизден бөлек алыў, тәбийий көллерден балықларды қоспаў, хәўиздин ултанларын сөндирилген хәк пенен дезинфекциялаў зәрүр. *D.Vastator* ға қарсы ең әпиўайы хәм нәтийжели пайда көрсетиўши бул ас дузының 5% ли еритпеси менен ваннада 5 минут шабақларды услап турыў болып есапланады. Буннан басқа да ең қолайлы нәтийже 0,1% ли аммиаклы ваннада 19-27°С температурада 30 секунд даўамында шабақларды салып алыў керек.

Дактилогироз Б кеселлиги. Бул кеселликтин қоздырыўшысы карп тәризли балықларда *Dactylogyrus extensus*. Бул паразит *D.Vastator*ға қарағанда әдеўир ирилеў болып келеди, сағақ жапырақшаларында патологиялық өзгерилер, суўдың температурасына, дузлығына хәм тағы басқа экологиялық факторларға шыдамлы.

D.extensus карп тәризли балықлардың барлық жастағы түрлерине зыян жеткередиди. Бул балықтың ортанғы сағақ жапырақшаларына жабысып

паразитлик етеди, жара пайда етип балықтың дем алыу процессин бузады. Паразиттиң интенсив майек қойыуы суудың температурасының жоқары болыуы менен гүзетиледи. Көпшилик жағдайларда майектиң тиришилик искерлиги толық бола бермейди. Егерде суудың температурасы 13-15°С болғанда *D.extensus* тиришилик искерлиги жүдә жоқары болған майек жыйнайды. Илимпазлардың пикиринше бул температура көбейу ушын оптимал жағдай, ал эмбрионал раужланыу ушын жоқары температура зарур.(О.Н.Бауер ҳәм Н.П.Никольская 1954)

Өзбекстан жағдайында бул паразит жыл дауамында әсиресе бәхәр ҳәм гүз айларында интенсив раужланыуланады. Қарсы гүресуу ҳәм алдын алыу ушын ҳәуиздеги балықларды жасына қарап бөлек -бөлек жайластыруу, тәбийий көллерден балықларды қоспау, ҳәуиз ултанын дезинфекциялау, қурытыу кептируу. Ең жақсысы ваннаға 0,2% амиак еритпесинде 10°С температура 1 минут услап түриу үлкен нәтийже береді.(Пасовский, 1953)

Биз 2021- жылы июль айында Тахтакопир районы аймағында Каратерен тәбийий көлинен усланған карп тәризли балықлардан сазан, ақ толстолобик балықларын толық паразитологиялық жол менен тексергенимизде сазан 16 дана, ақ толстолобик 18 дана улыуа 34 дана балық тексерилип көрилгенде *D.Vastator* менен сазан балығы 21% ке, ақ толстолобик балығы 6% ке зыянланғаны анықланды. Демек, *D.Vastator* ушын қолайлы жағдайлар тууылса раужланыуы дауам етеди. Нәтийжеде бул жағдай балықлар ушын жүдә қәуипли есапланады.

Пайдаланған адебиятлар.

1. Алламурастов.Б.1966.Паразиты рыб бассейна реки Сурхан-дарьи. Автореферат.кан.дисс.,Киев.
2. Османов.С.О.1971.Паразиты рыб Узбекистана.ФАН. Ташкент.
3. Бауер. О.Н.1959. Экология паразитов пресноводных рыб. изд. ВНИИОРХ, т.XLIX/